

בקרבן פסח ישנו גם קדושת קדשים קלים

הרב אבישי נתן מייטליס שליט"א

א. איתא במשנה במסכת זבחים פ"ה מ"ח: 'הפסח אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות', והתוספתא שם פ"ה ה"ג הוסיפה על דינים אלו: 'ואין חייבין עליו משם נותר ואין מחשבה פוסלת בו משם פגול, עד שיעלה עמוד השחר'. ותקשה, אם לאחר חצות נפסל מעשותו פסח, מדוע לא נפסל ונעשה נותר עד עלות השחר ולא מיד בחצות.

האור שמח הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"א כתב בשל קושיא דומה, מדברי הגמ' בברכות בדף ט: 'ר' אליעזר אומר בערב אתה זוכת, וכבוא השמש אתה אוכל, מועד צאתך ממצרים אתה שורף', ומדוע דין נותר לא חל עליו מיד ממועד איסורו מחצות. וכן מדוע הפסוק הורה: 'לא תותירו ממנו עד בוקר, והנותר ממנו עד בוקר', מדוע לא אמרו שלא יותיר לאחר חצות.

למד מכך האו"ש, שבפסח גלום גם בשר קדשי קדשים רגיל, יתר על מעלתו כפסח, ומדין הקדשים צריך שהבשר יאכל אך בפסח ישנו חיוב נוסף שהגברא יאכלנו בזמן מצוותו, וכעבור זמן מצוות הפסח מחוייב הפסח להאכל בתורת קדשים עד הבוקר, ואז נפסל כנותר: 'דהנה קרבן פסח חלוק בדינו מדין כל הקרבנות, דכל קרבנות מצוה לאוכלן, אבל אינה מצוה על הקרקפתא דגברי, אלא שיהיו נאכלין ולא יבאו לידי נותר. אבל הפסח מצוה שכל אחד יאכל כזית, ואם אינו אוכל כזית אינו ראוי להימנות על הפסח, וצריך להאכל במצה ומרור, ופסח מצרים היה בו עוד דינים, שנאכל בחפזון. וא"כ גלי קרא דאינו נאכל בדין תורת פסח רק עד חצות, אבל אחר חצות נאכל עד הבוקר, אבל לא בתורת פסח, שעיקרו אינו אלא לאכילה, רק כמו תודה ושלמים וכ"ב. ואם נאכל אחר חצות בטל מצות אכילת פסח, והוי כשאר קרבן הנאכל, שאין מצוה בבעלים דוקא, אלא שיאכל מי שהוא מבני החבורה... אבל קרא אמר שלא תותירו ממנו עד בוקר, דעד הבוקר יכול לאכול כל הלילה, כמו תודה, וזמן שריפה חל כשיגיע זמן בוקר, שאז אינו נאכל כלל, ולכן מועד צאתך ממצרים אתה שורף, פירוש שאז אינו נאכל כלל, ונקרא נותר, והאוכלו בכרת, וכן אם יחשוב אדם לאוכלו אחר חצות אינו מתפגל, כיון דזמן אכילה כקרבן אחר אית לי' עד הבוקר, ורק אם מחשב לאוכלו אחר אור הבקר הוי פיגול. וזה נכון'.

ובאר עפ"י הבנתו זו את דרשת הגמ' בברכות שם: 'הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים, מה שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד - אף פסח נאכל שתי לילות במקום שני ימים, ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד. קמשמע לן בלילה הזה - בלילה הזה הוא נאכל, ואינו נאכל בלילה אחר'. כלומר, כיון שהפסח הינו גם קדשים קלים: 'סד"א דהוי כמו שלמים הנאכלים לשני ימים ולילה אחד, ואם עבר הלילה אין החיוב אקרקפתא דגברי שיאכלו כזית,

רק הוי כמו כל קרבן, והוא נאכל שני לילות ויום אחד, לכן כתב קרא ואכלו הבשר בלילה הזה, למעט דווקא בלילה הזה הוא נאכל אבל ביום אינו נאכל כלל ונעשה נותר'.

ובכך באר את דין הנזכר: 'הפסח אחר חצות מטמא את הידים': 'שהבדילו חכמים בדין פסח לתת לו דין מיוחד שיהא נותר לטמא את הידים. מפני שאינו נאכל מדרבנן, כמו כל הקדשים אחר חצות משום סייג, משום שבפסח איכא בי' דין חדש, שנפסדה ממנו מצות אכילת פסח מן התורה, לכן גזרו חכמים עליו דין נותר אחר חצות לטמא את הידים'.

אך מהבנת האתון דאורייתא בס' י את איסור הנותר בעלות השחר משמע שאינו מדיני הקדשים היתר על דין הפסח, אלא מהלכות הפסח.

ב. בדין אכילה על השובע, סבר הגר"ח סנטסיל בס' כה שישנו דין בקודשים לאכול דרך גדולה וחשיבות ועל השובע, וישנו דין נוסף מהלכות הפסח לאכול כן. דין הקודשים אמור על הכהנים, ואילו דין הפסח אמור על ישראל, שעליו לאכול על השובע.

ג. בשו"ת בית הלוי בס' ב אות ז הראה שבדין אכילת קדשים אין חיוב לאכול כזית, כפי שהגמ' בפסחים בדף ג. אומרת שהגעני כפול, ולא קיבל כזית, ואילו בקרבן הפסח מחוייב לאכול כזית. והביא מהדורש לציון שתמה ע"כ. וסבר בבית הלוי שמלבד דין הקודשים שיש לדאוג שהבשר יאכל, בדין הפסח ישנה חובה אישית על הגברא לאכול. וסבר שמהאי טעמא מנה הרמב"ם את שחיטת הפסח ואכלתו לשתי מצוות, בניגוד לדין החטאת שכרך הרמב"ם את שחיטתה ואכילתה כאחת.

ד. המשנה במסכתין בדף קכ: אמרה: 'הפיגול ונותר מטמאין את הידים', הרי גזרו חז"ל טומאת ידים על הנוגע בנותר ובפיגול. ביחס לבשר שיצא ממקום אכילתו, דנה הגמ' במסכתין בדף פה. אם נטמא ומטמא את הידים מדרבנן, ונותרה בתיקו.

התורה אסרה להוציא את הפסח מהבית ומהחבורה שאוכלת בצוותא, ופסלה את הפסח אם יצא. ברם בניגוד לכל הקודשים שאם הוציא ממקומו אזי יש ספק אם הקרבן טימא את הידים כפי שפסק הרמב"ם בהל' אבות הטומאה פ"ח ה"ה ולדינא אינו מטמא מספק, דינו של קרבן הפסח שונה, והוא לא מטמא כמבואר בפסחים בדף פה: 'בני חבורה זריזין הם' ולא חוששין שיביאו את הקרבן לכדי פסול, וידי הנוגע בו טהורות.

הקשה רעק"א על הרמב"ם בדה"א לא', האם האי כללא נאמר רק לגבי הוצאת הפסח מחבורה ומהבית או אף אם מוציא הפסח מירושלים. ונקט, כי אם מוציא הפסח משערי ירושלים, לא גרע משאר הקדשים. ודייק כן מלשון הרמב"ם בהל' אבות הטומאה פ"ח ה"ה שכתב: 'ואם בשר פסח שיצא חוץ לבית הוא, הרי הוא טהור, בני חבורה זריזין', ולא כלל את כל פסח היוצא ממקומו ומירושלים בדבריו (אומנם המאירי נקט לשון כוללת בהאי דינא: 'היוצא, הוא שיצא מחוץ למחיצתו, בקרבן פסח אינו מטמא את הידים כלל').

ובאר הצ"ח לפום דרכו, שהלא הסיבה שאין הפסח מטמא אם יצא מהחבורה, היא משום שאיסור זה קיים ומתרחש רק בליל ט"ו, שאז מתקיימות החבורות. ובאם יוציא מהפסח, יפסל הפסח ויאלץ להמתין לשורפו רק בבקר ט"ז (וכדמבואר בגמ', שכן ב"ט לא הותרה שריפה מעין זו, ואם חל בשבת אזי יש להמתין עוד יום ולשורפו ביום יז בניסן. וראה תוס' בדף פג: שלא ניתו לשרוף בערב אלא רק ביום ששה עשר, וכן הוא ברש"י שם: 'ואין צריך להשהותו עד הבוקר של ששה עשר'), הוי אומר שעל כורחם יטמא מדין היותו 'נותר'. הוי אומר שבני חבורה זריזין כי אם יצא ממקומו יגיעו לכלל טומאת נותר. אך איסור הוצאת הפסח מירושלים קיים כבר ביום י"ד בניסן, טרום הכנס החג, ואם יוציא מיד ישרוף ולא ימתין שיהא נותר. נמצא, שאין כל איום על המוציא את הפסח מירושלים ביד בניסן אחר שחיסתו, ולהכי יש להטיל עליו גזירת טומאת ידים.

ואפשר שביחס לדין הייחודי של הפסח, האיסור להוציא מהבית ומהחבורה אמרו אי כללא שלא נטמא הפסח. אך עדיין קאי עליה של קדשים קלים שאסורים ביציאה מירושלים, ומחמת שם קדשים קלים שיש לו יטמא בעת שיצא מירושלים.

ה. המשנה במסכתין בדף פג: אומרת: 'העצמות והגידין והנותר ישרפו בששה עשר'. הגמ' ניסתה לעמוד על לשון המשנה, מדוע לא היה די לומר שהנותר ישרף, מה התרבה בנאמר שהעצמות והגידים אף ישרפו. ממה נפשך, אם העצמות לא נושאות בשר פסח ואין בתוכן מוח, והגידים לא ראויים לאכילה מדוע ישרפו. ואם ניתנים לאכילה, אזי הם כלולים בכלל הנותר?

הגמ' שם בדף פג: מביאה את שיטת רב: 'אמר רב יהודה אמר רב, כל הגידין בשר חוץ מגידי צואר'. כלומר, כיון שגידי צואר לא ראויים לאכילה, אינם כלולים בשם 'בשר'. ואזי המשנה שכללה את הגידים בכלל איסור נותר מיירי ביתר הגידין, פרט לגידי צואר.

איתא במשנה בדף פד: 'כל הנאכל בשור הגדול יאכל בגדי הרך', ובאר רש"י שם בד"ה 'יאכל' שאף שהגיד בהיותו של גדי בן ח' שמנה ימים הינו רך ונאכל, אין נימנים עליו כל שלא יכול להאכל גם בגדלות הגדי. ומבארת הגמ' שכל הנאכל לאחר השליקה בשור הגדול, שריככה את הגידים ישנה חובת אכילה ואפשר להמנות על גידים אלו, ומצטרפין לכזית למנוי. והתחדש הכא שאם הגיד יתרכך ע"י שליקה, אזי נחשב כבר אכילה.

בגמ' שם הביאו מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש לגבי גידין שסופן להקשות, שדעת ר"י שנמנים עליהם כיון שהולכים בתר השתא, וכעת הם רכים וראויים לאכילה. ואילו ר"ל סבר שאזלינן בתר הסוף שאינם ראויים לאכילה ולא נמנים עליהם. למסקנה ר"י הודה לר"ל, בשל כך שנשען על משנה בחולין שנוקטת שאזלינן בתר השתא וכי יש טומאת אוכלין בעור ראש עגל רך כיון שכעת ראוי לאכילה, והתברר שהינה שיטת יחיד, והלכה כחכמים החולקים שלא מטמא אוכלין כיון שכשגדל הגדי אינו ראוי לאכילה. וע"כ לכ"ע אזלינן בתר בגרותו

של הגדי, ורק שיהא רך בעת ההיא לאחר השליקה, יהא בו דין קרבן 'פסח', וניתן יהא להמנות עליו ונאסר להותיר ממנו לבוקר.

רש"י בד"ה 'גידים שסופן להקשות' הבין שמח' ר"י ר"ל נסיבה על גידי הצואר, ופסקינן כר"ל שאינם ראויים לאכילה ולהכי אינו עובר עליהם בנותר. ברם התוס' בד"ה 'גידין' הקשו שמשמע מרב שגידים אלו כלל לא רואיין לאכילה, ולא רק שהתקשו לאחר זמן, וע"כ בארו כי יש שלושה סוג גידין. יש גידין רכים לגמרי, שהינם בכלל בשר הפסח, מאידך יש את גידי הצואר שהינם קשים ולא ראויים לאכילה כלל, ועליהם לא עובר בנותר כלל. ויש גידים שבהיותן רך בשנים בעת שחיטת הפסח, הינם רכים, אך אצל גדי בוגר הינם מתקשים. וע"כ נחלקו ר"י ור"ל אם אלו נאכלים ונמנים עליהם. ולפ"ז, רב שאמר שכל הגידין בשר, כלל גם את אלו שראויים להקשות, וס"ל כרבי יוחנן בהו"א.

הרמב"ם בהל' קרבן פסח פ"י ה"ו פסק: 'גידין הרכין שסופן להקשות, אף על פי שהן ראויין לאכילה עתה, ונאכלין בפסח, אין נמנין עליהם'. הרמב"ם לא ציין דין גידי הצואר, ופסק כר"ל שהגידין שמתקשים לא נמנים עליהם, אך כתב ש'נאכלים בפסח'. ומילתא תמיהה, דמדוע נאכלים אם לא נמנים עליהם.

הגר"ח בסטנסיל בסי' לא באר שמלבד המצוה היחודית של אכילת הפסח כנאמר בשמות יב, ח 'ואכלו את בשר הפסח', ישנה חובת אכילה בבשר זה מדין אכילת קדשים, שלא מגודר מצוות אכילתן כאכילת 'בשר', אלא חובת אכילת קדשים כפי שהביא הרמב"ם בספר המצוות מצוה פט. אמור מעתה שהדיון על הגידין אם הינם ראויים לאכילה, לא בכדי להכליל בגדר 'בשר', ולא לעניין מצוות אכילת הפסח ולא יכול להמנות על גידין אלו. אלא אם ראויים לאכילה, יש להשמר ולאוכלם ככל קדשים קלים שאין להותיר מהם. ולהכי כתב הרמב"ם ש'נאכלים בפסח', כדין קדשים קלים.

וכ"כ הצפנת פענח בערכין ג. מהדר"ב עמ' 147 שגידין אלו נאכלים כיתר דין קדשים ולא כקרבן הפסח, ולפיכך אנו צריכים להאכל בחבורה אחת וניתן להוציא מהם מהבית ומהחבורה, ואין בהם איסור בישול ולא להאכל מבעוד יום ואין בהם דין נותר לאחר חצות לראב"ע.

אכילת חמץ בפסח שני

ובו יבואר גדר איסור אכילת חמץ בפסח, ומהות חיוב אכילת מצה

הרב אבישי נתן מייטליס שליט"א

התורה איפשרה לטמא ולמי שהיה בדרך רחוקה לעשות פסח שני, ובכלל הדבר התאפשר לכל מי שלא עשה פסח ראשון לעשותו בשני (ואם עובר על כרת בכך שלא עשה בראשון, ראה שם בגמ' שהביאה מחלוקת).

המשנה בפסחים בדף צה. הביאה הבדלים רבים בקיום מצוות הפסח בין פסח ראשון לשני: 'מה בין פסח הראשון לשני, הראשון אסור בבל יראה ובל ימצא והשני חמץ ומצה עמו בבית. הראשון טעון הלל באכילתו והשני אינו טעון הלל באכילתו. זה וזה טעון הלל בעשייתן ונאכלין צלי על מצה ומרורים ודוחין את השבת'.

בעצם עשיית הפסח הקרבתו ועשייתו כולל זמן הקרבתו (אחר תמיד של בן הערביים), לא שמענו הבדל בעשיית הפסחים. הוי אומר שהוי אותו פסח מבחינת החפצא. אך יש להבין את מהותו הייחודית של פסח שני מהראשון לאור ההבדלים ביניהם.

פסח שני הוא חג של יחידים

נחלקו התנאים בדבר חיוב נשים בפסח שני. בברייתא בדף צא: איתא שנחלקו התנאים: 'גופא אשה בראשון שוחטין עליה בפני עצמה ובשני עושין אותה טפילה לאחרים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר אאשה בשני שוחטין עליה בפני עצמה ואין צ"ל בראשון ר"ש אומר אשה בראשון עושין אותה טפילה לאחרים בשני אין שוחטין עליה כל עיקר'. הרי דלר' יהודה שוחטים על חבורת נשים (על אישה יחידה אין לשחוט מדין שאין שוחטים על היחיד לר' יהודה) רק בראשון, ובפסח שני צריכות להצטרף לחבורה שיש בה גברים. ולר' יוסי שוחטים עליהן הן בראשון והן בשני. ור' שמעון סבר שפסח ראשון שוחטים עליהן רק בהצטרפותן לחבורה שיש בה גברים ואילו בשני אין שוחטים עליהן כלל. הגמ' תלתה שאלת חיובן בפסח בשאלה אם נשים חייבות בפסח או רשות.

הרמב"ם אומנם פסק כרב יהודה שחייב נשים בפסח ראשון חובה ובשני רשות, אך מאידך פסק כר' יוסי ששוחטין עליהן בפני עצמן את פסח שני, ודלא כר' יהודה.

הרוגצ'ובר בהשמטות הלכות מגילה וחנוכה פ"א ביאר דין עשר נשים בקריאת המגילה, שאף שחייבות בקריאתה, לא חשובות ציבור לקריאת המגילה שלא בזמנה, וביאר שם: 'ובזה א"ש שיטת רבינו בהל' ק"פ פ"ב ה"ד דמותר לעשות חבורה שכולה נשים אפילו בפסח שני אף דפוסק כמ"ד דהוי רשות בפ"ה ה"ח שם ומבואר בפסחים דף צ"א דתליא זב"ז. אך באמת זה רק לר'

יהודה דס"ל דמן הדין אין שוחטין את הפסח על היחיד רק על חבורה, אבל לדין דרק משום דבעי לאהדורי כו' כמבואר שם דף צ"ה, ולא צריך שתהיה חבורה ממש רק שיהיו נמנים עם היחיד, וכמש"כ לק' בה' ק"פ. שוב די גם בחבורה של נשים'.

כלומר, למד הרוגצ'ובר שאין ציבור נשים יכול להתאגד ולהיות חבורה. וכשם שאינן יכולות לקרוא שלא בזמנה כיון שאינן ציבור, כן אינן יכולות להתאגד לחבורה של פסח. אומנם רק לר' יהודה זהו מעכב, ומנועות מלעשות לבדן חבורת פסח, אך לר' יוסי רק מהדרינן לכתחילה אחר חבורה אך מעיקר הדין יכולות לשחוט הפסח לבדן, ואין מניעה שישחטו הפסח על היחיד מדינא, וחבורת נשים לא גרעה מכך.

למדנו א"כ, שבפסח ראשון שכל חיובו הינו אף על היחיד – אין מניעה אף לר' יהודה שישחטו הפסח לנשים, אך פסח שני שחייב להשחט לדידה רק על חבורה, מחוייבים שיהיו חבורה, ונשים לאו בכלל יכולת התאגדות זאת של ציבור, ולכן לא נעשות חבורה לפסח שני לר'.

הרי לן שפסח שהינו כקרבן ציבור לא צריך להשחט בחבורה, שכן כל יחיד חשיב כציבור, אך בשני חייב להשחט על חבורה, שכן חשיב כקרבן של יחיד.

ויעיד ע"כ הדין שאין פסח שני צריך להשחט בג' כיתות כמבואר בתוספתא ה, ג. שכן אין מהות פסח שני להיות כקרבן ציבור.

ושמא מהאי טעמא נחלקו התנאים אם יש חיוב לינה בפסח שני, שאף שהינו קרבן אכתי אינו קרבן ציבור של רגל.

מחלוקת בדברי רש"י אם מותר לאכול חמץ עם הפסח שני

רש"י בפרשת בהעלותך במדבר ט, י על הפסוק: 'דבר אל בני ישראל לאמר איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחקה לכם או לדרתיכם ועשה פסח לה', באר בסופו כך: 'כל זמן שחיטה פסח שני מצה וחמץ עמו בבית, ואין שם יו"ט, ואין איסור חמץ אלא עמו באכילתו'.

לכאורה רש"י מונה את ההבדלים בין הפסחים, ולא ראה לנכון לצטט את המשנה, ותקשה מדוע בחר דווקא בג' הגדרות אלו. ועוד תקשה, מה ראה רש"י לציין שיום זה אינו יו"ט. ובכלל יש לתמוה, שהכניס גדר זה שאינו יו"ט בין שני איסורי חמץ, והיה לרש"י להסמיכם ולכתוב שחמץ ומצה עימו בבית ואין איסור חמץ אלא עימו באכילתו, ורק אח"כ להביא דין זה שאינו יו"ט.

נחלקו האחרונים בביאור דברי רש"י אלו.

א. הצ"ח הבין שרש"י רצה להדגיש שאומנם אין איסור להחזיק בביתו חמץ בעת אכילת הפסח, אך אסור לאכול חמץ עם הפסח. כלומר, לא ניתן לאכול את הפסח עם חמץ

ממש. וכן באר הפני יהושע בקידושין בדף לח: 'ובפרש"י בחומש מפרש להדיא שלא בא אלא לאסור אכילת חמץ עם הפסח בפסח שני'.

המנחת חינוך במצוה שפא הבין כן בדברי רש"י, ותמה מניין לרש"י איסור אכילת חמץ עם הפסח: 'וראיתי ברש"י בחומש פ' בהעלותך קפיטיל ט' פסוק י' בד"ה או בד"ר וכו' פי' שם וז"ל פ"ש חמץ ומצה עמו בבית ואין איסור חמץ אלא עמו באכילתו עכ"ל, מבואר דאסור לאכול חמץ עם הפ"ש. והוא אצלי דבר חדש מאוד ולא ידעתי מהיכן יצא לרבינו זה, דנראה דאין איסור כלל. ולא ראיתי בשום מקום'.

והעלה המנחת חינוך, שאולי אין לאכול עם הפסח מדין ביטול אכילת המצוה. שהרי אין לאכול מילי דרשות עם אכילת המצוה, שכן אתי דבר רשות ומבטל את אכילת המצוה: 'ואפי' אם נאמר דכוונת רש"י באותו זית שיוצא בו ג"כ לא ידעתי שום איסור אם אכל קודם מצה או אח"כ. ואי מטעם ביטול רשות למצוה זה הוא ל"ד חמץ אפי' בשר רשות ובפרט שאני כבר פלפלתי לעיל בדיני פסח ראשון דלא שייך ביטול. אבל איסור חמץ עם הפסח לא ראיתי ואיני יודע הטעם רק דמצוה עליו לאכול כזית פסח וכזית מצה וכזית מרור ואפי' בלא מצה ומרור יצא אבל שיהי' אסור בחמץ דבר זה הוא תמוה אצלי מאד. ולא ראיתי למפרשי' שירגישו בזה, וצריך עיון. וזה כמה שנים שכתבתי זה על הגליון בחומש שלי וצע"ג'. ואכן קשה לבאר שטעם איסור אכילת חמץ עם הפסח הוא מדיני ביטול אכילת המצוה, שכן אז היה נכון לאסור כל אכילה של רשות ולא רק אכילת חמץ. ויתירה מזאת, אם למדו מהנאמר 'על מצות' למעט אכילת חמץ, אזי יש למעט מהנא' 'על מרורים' אכילת שאר ירקות, ולא מצאנו מעין זה.

ועוד, הקשה הרב שך באבי עזרי פסח י, טו שהלא רק הלל סבר בפסחים בדף קטו. שיש לאכול את המצה עם הפסח ובכך ואזי ישנו חשש לביטול אכילת המצוה אם אכול עימו מילי דרשות. אבל חכמים חלקו עליו וסברי שניתן לאכול המצה לאחר אכילת הפסח ולא ממש בכריכה אחת, ואזי אין בכך כדי לבטל את אכילת המצוה, ומדוע מנוע למאכול את החמץ לאחר שבפיו אן מבשר הפסח. ונחריף את הקושיא, אם לחכמים ביאור הנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' מאפשר אכילת זה אחר זה, אזי כל שיאכל לאחר הפסח חמץ אכתי יחשב כאוכל עם הפסח. אזי כמה זמן צריך לעבור בלילה זה בכדי שלא יאכל חמץ עם הפסח? הלא מותר לו לאכול הפסח כל הלילה או עד חצות, ואף מבעוד יום כפי שכתב השפת אמת בריש הפרק, אזי כל אכילת חמץ בלילה זה יחשב כאכילה עם הפסח, ומתי יתירו לאכול מהחמץ.

אך המשך חכמה שם פסוק יא הביא מקור להבנה זאת: 'על מצות ומרורים יאכלוהו. פירוש, שיאכלו אותו רק עם מצה, לא עם חמץ, והוי לאו הבא מכלל עשה. וכן פירש רש"י (פסח שני מצה וחמץ עמו בבית)... ואין איסור חמץ אלא (עמו) באכילתו. וכן במשנה (פסחים צה, א): (מה בין פסח

הראשון לשני?... זה זה טעון הלל בעשייתם) ונאכלים צלי על מצה (ומרורים), ודוחים את השבת. ובתוספתא (פסחים ת, א): פסח ראשון נוהג כל שבעה ופסח שני נוהג יום אחד. וכמו דכל שבעה על איסור חמץ קאי, כן יום אחד הוא שאינו נאכל עם חמץ, ופשוט'. כלומר, מהנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' למדו שיש לאכול דווקא מצות ולא חמץ, והוי לאו הבא מכלל עשה. והביא תוספתא שלמדה מכך שחייב במצה נוהג כל שבעה, שנאסר החמץ בימים אלו. לדבריו, האוכל חמץ בפסח (גם בפסח ראשון) עובר מלבד הלאו שיש בו כרת גם לאו הבא מכלל עשה. וגם עליו צ"ב, מדוע רק חמץ התמעט ממצות ולא שאר ירקות ממרו.

ב. הרב שך באבי עזרי קרבן פסח פ"י הט"ו הביין בדברי רש"י שניתן לאכול חמץ עם הפסח ממש, וכך פסק את דברי רש"י: 'ואין איסור חמץ, אלא עימו באכילתו'. לדבריו התמיה על סדר הדברים שבדברי רש"י גדילה, שכן היה צריך להסדיר את דבריו כך, שאין איסור בל יראה וחמץ ומצה עימו בבית, ואף ניתן לאכול את החמץ בעת אכילת הפסח, ורק אח"כ להזכיר דינים נוספים של פסח שני, שאינו יו"ט.

הצד השווה לשני ביאורים אלו בדברי רש"י, שהוא מנה ג' הלכות של פסח שני. דין בל יראה וימצא, דין יו"ט לעניין איסורי מלאכה ודין אכילת חמץ עם הפסח.

ביאור דברי רש"י

יש לבאר ביאור שונה בדברי רש"י, בהקדם דבריו במסכת סוכה בדף מז, : שכן כך איתא בגמ' שם: 'רבי יהודה אומר מנין לפסח שני שאינו טעון לינה - שנאמר ופנית בבקר והלכת לאהליך, וכתוב ששת ימים תאכל מצות, את שטעון ששה - טעון לינה, את שאינו טעון ששה - אינו טעון לינה. למעוטי מאי... למעוטי פסח שני'. ובאר רש"י שם בד"ה 'ופנית בבקר': 'וסמך ליה ששת ימים וגו' פסח שני אינו אסור בחמץ, אלא שטעון מצה למצוה, ואוכל חמץ מיד'. הנה דברי רש"י ברור מללו, שהחמץ מותר מיד לאחר אכילת הפסח, וסיעתא לכאורה לשיטה הראשונה שבארה בדברי רש"י בבעלותך שאין אכול החמץ עם הפסח.

אך אפשר, שרש"י רצה להורות בשני מקומות הללו, דין אחר לגמרי ולא דיני אכילת החמץ עם הפסח.

יש לעיין מה כלול בהגדרת התורה 'שבעת ימים תאכל מצות'.

בעל המאור בסוף פסחים באר האי טעמא שמברכים על ישיבת הסוכה כל שבעה ולא על אכילת המצה, משום שאינו מחוייב באכילת מצה בדווקא ויכול לאכול אורז ודוחן. משמע, שהאוכל מצה מקיים מצוה, אך לא מחוייב בכך. דין זה נלמד מהפסוק הנ"ל: 'שבעת ימים מצות תאכלו'. וכן הביין האבני נזר או"ח בס' שעז אות ד שמצוות אכילת המצה הינה כשיבה בסוכה בכל ימי החג.

אך השדי חמד חמץ ומצה סי' יד הביא מהתרגום יונתן בדברים טז, ג על הפסוק: 'לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני': 'לא תיכלון על פסחא חמיע, שובעא יומין תיכלון לשמיה פטיר לחמא עניא'. למד מהנאמר שבעת ימים שישנו קיום באכילת המצה, בכל שבעת הימים.

כן הוא בחזקוני שמות יב, יח: 'יש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ועונש כשאינ עושים אותם, כגון מצה בלילה הראשון. ויש לך דברים שאין מקבלים שכר בעשייתם ועונש כשאינ עושים אותם, כגון מצה מליל ראשון ואילך. ומ"מ מצות, שבעת ימים מצות תאכלו כתיב, כלומר אם אכל מצה כל שבעת הימים קיים הפסוק זה של שבעת ימים מצות תאכלו'. אף שפתח שאין חיוב באכילת מצה ביתר הימים, הוסיף שיש בכך כדי לקיים מצוה ומאמר הכתוב 'שבעת ימים מצות תאכלו'. וכן הוכיח החת"ס י"ד סי' קצא מדבריו.

כן מובא במעשה רב אות קפה שהאוכל מצה בשבעת הימים, מקיים מצווה: 'שבעת ימים תאכל מצות, כל שבעה מצוה, ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה, אעפ"כ מצוה מדאורייתא הוא'. ולפיכך, מתואר במעשה רב שם: 'והיה מחבב מאד מצות אכילת מצה כל שבעה, ובי"ט אחרון היה אוכל סעודה שלישית אף על פי שלא היה אוכל שלש סעודות בשאר י"ט, מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לו'. וכן הביא הכתב והקבלה בדברים טז, ח בשם הגר"א, וכן המשנ"ב הביא שיטתיה בסי' תעה ס"ק מה. והמשיב דבר י"ד בסי' עז הסתפק לשיטתיה דהגר"א אם ברך על אכילת מצה בשאר ימים הוי ברכה לבטלה.

[ולכשתדייק, לשון הפסוק שם יב, יח מורה שאת מצת המצוה של ליל ט"ו תאכל במשך שבעת הימים: 'בראשן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצת, עד יום האחד ועשרים לחדש בערב'. דהיינו כל ימי הפסח אוכלים את מצת המצוה של לילה ראשון].

(היפה בלב ח"ב סי' תעה סק"ז כתב שמדברי הטור על התורה יש ללמוד שביום הראשון ישנו חיוב לאכול גם לאחר שאכל כזית מצת מצוה. שכן כתב על הציווי 'בערב תאכלו מצת', חסר ו'. שכן ו' ימים אכילת המצה הינה רשות. ועל הפסוק 'אך ביום הראשון תשביתו', כתב בעל הטורים שהתיבה 'אך' בגמטריה זה 'חובה'. שביום הראשון ישנה חובת אכילת מצה ולא רקבלילה הראשון. וכן להדיא הוא בכלבו בסי' נ בשם הר"א אשר מלוניל: 'שמעתי שנהגו לאכול כזית באחרונה ביום כמו בלילה'. ואף שהדרכי משה בסי' תעז אות א' כתב שלא ראה שנוהגים כן, בתשובות והנהגות ח"ב סי' רלד באר עפ"י שכתב הרמב"ם בהל' חמץ ומצה פ"ה ה"כ שביום הראשון בלבד צריך זיכרון ללחם עוני. ודלא כמגיד משנה שאיירי רק ללילה הראשון).

מאיך האורחות חיים בהל' ליל הסדר סי' כט והל' סוכה סי' לו חלק ע"כ, וסבר שאין מברכים על המצה כל שבעה כיון שאין מצווה באכילתה, וכ"כ המכתם בסוכה בדף כז. וכן סבר המג"א בסי'

תרל"ט ס"ק יז. וכן הוא בשו"ת הרשב"א ח"ג ס' רפז שאין מעלה ומצווה באכילת מצה בשאר הימים, ולכן אין מברכין עליה: 'אני אומר, שמצות אכילת מצה אינה אלא לילה ראשונה, ואפילו רצה לאכול פת, ואפילו אותה לילה עצמו, אינו חייב לאכול מצה משומרת, שלא חייבתו תורה אלא לאכול כזית מצה, ואחר כך בין יאכל מצה משומרת בין לא יאכל מצה שאינה משומרת, רשאי'.

התשב"ץ בזהר הרקיע עשין ס"מ כתב עפ"י הירושלמי, שפסוק זה דשבעת ימים נצרך לדרשה אחרת: 'ואני מוסיף מצוה אחרת והיא לפרוש מאכילת חמץ כל שבעת ימי הפסח. וכן אמרו בגמרא דבני מערבא בפסחים. שבעת ימים תאכל עליו מצות אבל לא חמץ ולא הבמכ"ע עשה וכו'. ושמא הוא דוחה אותו מפני התלמוד שלנו שהעלו (בסוף פסחים) שזה הפסוק הוא רשות. וכיון שהוא רשות לא בא ללמד שיהא איסור עשה באכילת חמץ. והרבה נראה בהפך שאילו היה עשה קבוע בעצמו לא היו דורשים ממנו לאו הבא מכלל עשה לאיסור חמץ. שכל עשה הקבוע בעצמו. לגופיה איצטריך ולא לדרשא. אלא מפני שהירושלמי הוא מסכים שהוא רשות דרשוהו לאיסור חמץ שיהא בעשה. ודומה לאותה תאכלו וכו'. ואפילו בעשה קבוע דורשים לאו הבא מכלל עשה כמו אכילת כזית צלי ביום'. הרי שלמדו מציווי זה על איסור אכילת חמץ בימים אלו. הוי אומר שבאכילת חמץ בפסח עובר מלבד הלאו, גם על לאו הבא מכלל עשה, בהיותם כלולים בכלל 'שבעת ימים'.

וכבר העיר הגר"פ פערלא על הרס"ג לאוין ל"ת רסד רסה שפליגי התלמודין בביאור הפסוק, מה הציווי בשבעת ימים מצות תאכלו. שכן אם נדרש הפסוק להורות על אכילת המצה בשאר ימים כרשות או כמצוה, לא ניתן ללמוד מכך על דין לאו הבא מכלל עשה.

והנה רש"י על הפסוק 'שבעת ימים מצות תאכלו' שמות יב,טו כתב: 'ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות, למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, ובלבד שלא יאכל חמץ. מנין אף ששה רשות תלמוד לומר ששת ימים'. הרי שכל שכלול בכלל שבעת ימים, הינו חייב באכילת מצה, וכל שאינו כלול בגדר 'הימים' אינו חייב באכילת המצה.

נמצא, שרש"י הן בסוכה והן בבהעלותך לא ביקש להורות דיני אכילת החמץ עם הפסח, אלא לומר שפסח שני אינו כלול בכלל 'ימי יו"ט' ולכן אינו חייב במצה ולא נאסר בחמץ. וכן במסכת סוכה באר רש"י, שרק הטעון ששה מחוייב במצה ואסור בחמץ. נמצא, שיש חיוב באכילת מצה ב'ימי' הפסח והחג מצד עצם היום, ולא מדיני הפסח. ואילו בפסח שני, סבר רש"י שאינו בכלל מצוות אכילת מצה, אלא רק דין אכילת הפסח עם המצה. כלומר, רש"י רצה להדגיש, שהמצה הנאכלת עם פסח שני, אינו מצת מצווה מחמת היום, ולכן אין איסור בהחזקת החמץ, רק מדיני הפסח יש לאכול את המצה עם הפסח.

הרי לן, שיש שתי מצוות בפסח ראשון, גם מצוות אכילת מצה מצד עצם היום, וגם לאכול מצה מדיני אכילת הפסח.

כן מבואר בשו"ת מעשה ניסים ס"ז לרבי אברהם בן הרמב"ם: 'אמנם קושייתך מדוע לא מנה אכילך מצה בפסח שני מצוה בפני עצמה, כבר ראוי המאמר הזה שנתמה עליו ולהגדיל התוכחה על זה, כי איך יתכן לבעל חכמה שיחשוב זה, או לעלות במחשבה אופן שיאפשר זה עם ברור הנראה בטולו. כי אכילת מצה לא תמנה בלילי חמשה עשר בניסן מצד הפסח כלל, כי הוא בהתבוננות לפסח הנאמר בו על מצות ומרורים יאכלוהו מנמשכי המצוה, כאשר הוקדם לפני זה. אמנם נמנית מפורדת למאמר הכתוב בלילי חמשה עשר בניסן בערב תאכלו מצות, ולא נאמר בדומה לזה בלילי חמשה עשר באייר, ואם כן איך יצויר לבעל שכל, כי יתחייב אכילת מצה בפסח שני מצוה בפני עצמה, בעבור מאמר הכתוב ככל חקת הפסח יעשו אותו, וחקת פסח ראשון או שתהיה המצה מנמשכי על מצות ומרורים יאכלוהו, וחייב אכילת מצה המיוחד בלילי ט"ו בניסן לחיוב ואינו כלל מצד הפסח, ועל כן מצה בזמן הזה דאוריתא כאשר כבר בארנו. והקושיא הזאת בטלה במעט עיון מאד'. כלומר, מלבד חובת אכילת מצה עם הפסח, ישנו חיוב אכילת מצה בפסח ראשון מצד חיובי היום, ולכן נקט שהגם אין האידינא מצות אכילת פסח, ולא חייב לאכול מצה מחמתה, אכתי ישנה חובה דאוריתא של אכילת מצה מפאת חובת היום.

בכך יש להבין את כל ההבדלים שמנתה המשנה והגמ' בפסחים בדף צה בין פסח ראשון לשני; לא אומרים את ההגדה בפסח שני. הצ"ח באר שמקור הדבר נעוץ בדברי הפסוק 'והגדת לבנך ביום ההוא', ולא ביום אחר. והשפת אמת דרש דין זה מהנאמר 'זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים', ולא ביום אחר. אך הגמ' בפסחים בדף לו. דרשה את גדרה של המצה כ'לחם עוני', לחם שעונים עליו דברים הרבה. ומכאן חובת ההגדה על המצה. ההוי אומר, שרק מצה שגדרי היום חייבוה הינה זכר לנסי יציאת מצרים ועליה עונים הרבה, אך מצה שבאה עם הפסח, אינה באה לציין ניסי יצ"מ, אלא טפילה לאכילת הפסח ומדיני אכילתו. ולהכי אין אומרים עליו את ההגדה.

ובכך יש ליישב קושיית רבי שלום מבעלז (הובא באבני נזר ובדף על הדף בדף צו.) שדקדק על דברי בעל הגדה שבאכילת הכורך, אנו מזכירים את הפסוק שנאמר בפסח שני במדבר ט, יא: 'בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אתו על מצות ומרורים יאכלוהו', וזונחים את הפסוק שנאמר בפסח ראשון, שכן איתא בשמות יב, ח: 'ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מררים יאכלוהו'. ותימה, למה לא מזכירים את הפסוק של אכילת מצה עם הפסח שנאמר בפרשת הפסח ומציינים את הפסוק שנאמר בפרשת פסח שני. ועוד יש לבאר את התחינה שמזכירים בעת האכילה, שיבנה המקדש זכר להלל.

ובאר שהוא לשון בקשה, והכוונה דיען שעתה אין לנו קרבן פסח ראשון בפועל, ועכ"פ הננו מחכים לישועת הש"ת כי קרוב לבא ויבנה עוד מקדשו לפני פסח שני, ולכן אנו מבקשים שיתקיים בשנה זו את הנאמר בפסח שני: 'על מצות ומרורים יאכלוהו'. וכבר תמה ע"כ השואל ומשיב דהרי אין ציבור עושין פסח שני, והשיב הגאה"ק מבעלזא ז"ע עפ"י הירושלמי דכשיבנה ביהמ"ק בין פסח ראשון לפסח שני שפיר יקריבו ציבור פסח שני, ולא אימעיט רק כשהיה הקרבת פסח בראשון.

ולדברים שלנו דלעיל י"ל, שרצו להדגיש שאף בפסח ראשון ישנו חיוב נוסף לאכול את המצה מחמת הפסח, אף שחייב באכילתה מפאת דיני היום, ולכן כתבו דווקא את פסוק העוסק בכריכה בפסח שני, להורות על חיוב מיוחד זה שבאכלת המצה.

לדברים אלו נמצא, שכלל לא מדין אכילת הפסח מנוע ומעכב מאכילת חמץ, אלא דיני היום של מועד הפסח מנוע מאכילת החמץ⁵. וכבר דנו בכך בגדר הלאו ד'לא תשחט על חמץ' אם הוא מדיני הפסח או מדיני היום. וגם למ"ד שהוא מדיני הפסח, אזי הוא דווקא בשל גזירת הכתוב שאמורה בפסח ראשון, ולא מהגדרת קרבן הפסח.

הרב יוסף שליט הוסיף לנו שתי נפק"מ נוספות להגדרת מצות המצה, אם מפאת חיובי היום או מדיני אכילת הפסח.

⁵ הגדרה זו שאין קרבן הפסח כשלעצמו מנוע מהחזקת החמץ ולא מנוע מבל יראה, למדנו גם מדברי רבי יוסי הגלילי בפסחים צו: 'רבי יוסי הגלילי אומר: מנין לפסח מצרים שאין חימוצו נוהג אלא יום אחד - תלמוד לומר לא יאכל חמץ, וסמיך ליה היום אתם יצאים. אלא הכי קאמר לילה אחד, והוא הדין לפסח דורות. וחימוצו כל היום, ופסח דורות נוהג כל שבעה'.

הר"ן בדף כה: מדפי הרי"ף דרש על הטעם שהתחייבנו במצה: 'מצה על שום שנגאלו שנאמר ויאפו את הבצק... ולא יכלו להתממה, שאילו יכלו להתממה היו מחמיצין אותו דפסח מצרים לא נהג אלא לילה ויום, כדאיתא בפסח שני ולמחר היו מותרין במלאכה ובחמץ. ולפיכך אילו יכלו להתממה החמיצו עיסותיהם לצורך מחר, שלא הוזהרו בבל יראה אלא מתוך שלא היה להם פנאי אפואהו מצה, וזכר לאותה גאולה נצטוו באכילת מצה'. דהיינו, מהפן ההלכתי לא היתה מניעה להחזיק חמץ בבית, אדרבה, 'החמיצו עיסותיהם לצורך מחר', רק שמחמת ההתראה הקצרה והחיפזון לא הכינו חמץ. הרי לן שפסח מצרים מצד עצמו לא אוסר בבל יראה.

הרמב"ן על התורה בביאור הפסוק כתב שהנימוק כי גורשו ממצרים אינו סיבה לאפיית המצות, שהרי כבר נצטוו על 'שאור לא ימצא בבתים', אלא הוא סיבה לאפיית המצות בדרך ולא בבית.

המהר"ם חלואה בפסחים בדף קטז: כתב שלא נצטוו בפסח מצרים על החמץ אלא באותו לילה בלבד, וכן הצ"ח שם למד שהיום האחד שאסור בחמץ לדעת ריה"ג הינו יום יד וליל טו, שכן הלילה נמשך אחר היום בקדשים. וכבר למחרת, ביום טו ניסן הותר להם החמץ.

הרא"ש בפסחים פ"י ס"ז כה סבר שיש לאכול כזית מרור בשל הברכה שעליה, ואין דין אכילה בפחות מכזית: 'משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות מכזית'. השאגת אריה (ישנות) ס"ז ק הקשה ע"כ שהרי ישנו חיוב של אכילת מרור, ומצד המצוה היה צריך לאכול כזית ומדוע נצרך לכזית מצד הברכה. כשם שמחוייב באכילת כזית מצה מצד מצוות אכילתה ולא מפני הברכה שעליה: 'דהא דכתיב על מצו"מ יאכלוהו האי יאכלוהו לא קאי אלא אפסח לחוד ולא אמצה ומרור שעמו. וק"ל דא"כ הא דק"ל מצה צריכה כזית ע"כ מהאי קרא נפקא לן דכתיב בערב תאכלו מצות דנאמר אכילה אצל מצה... מ"מ נ"ל נמי למצה ומרור דבעי כזית, הואיל ואיתקשו לפסח בהאי קרא דעל מצות ומרורים יאכלוהו'.

בשו"ת אבני נזר אר"ח ס"ז שפג העיר עליו: 'דקרא דעל מצות ומרורים יאכלוהו דלא כתיב אכילה במצה הוא בפסח שני בפרשת בהעלותך. אך בפסח ראשון בפרשת בא כתיב ואכלו את הבשר צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו'. ובאר כי הציווי 'יאכלוהו' שבפסח ראשון אמנם מוסב על המצה ומרור בפני עצמם וברור שחייב לאכול כזית מהם גם בלא חיוב בברכה. אך הציווי 'יאכלוהו' בפסח שני מוסב על הפסח שנאכל עם המצה ומרור, ובהעדר הפסח, אזי אין מקור לאכילת כזית ממנו אלא בשל הברכה. ודן לפי זה, שיהא נפק"מ לכך שאף בפסח ראשון אם אין לו מרור רק פחות מכזית או אין לו מצה רק פחות מכזית שמחוייב לאכול עם פסח כמו בפסח שני דליכא מצוה במצה ומרור בפני עצמו. וכן חולה שאינו יכול לאכול כזית מרור רק פחות מכזית, מחוייב לאוכל פחות מכזית.

ובכך יישב את דין אכילת המצה ב"ד אייר, ערב ט"ו אייר, כפי שנהגו כמובא בלקטי מהרי"ח ח"ג דף מד. הלוא שחטו את פסח שני ב"ד אייר ואכלו ממנו רק בלילה עם מצה ומרור (אומנם השפת אמת בדף פט. סבר שניתן לאוכלו כבר מבעוד יום, דאלת"ה, כיצד מי שמסופק אם יש בפסחו יבלת יכול להצטרף למחוייב בפסח שני ומקריב על תנאי אם חייב בפסח הוי פסח ואם אינו חייב אזי יהיו המעות לשלמים שנאכלים יום ולילה. והא ממעט באכילתם בשל התנאי, שכן הפסח נאכל רק בלילה. על כורחך שפסח שני נאכל מבעוד יום, ואין מיעוט שדורש דווקא אכילה בלילה כפי שנדרש בפסח ראשון כמש"כ תוס' בריש ערבי פסחים. ואולי אוכלים מצה זו של הלילה מבעוד יום. אך כידוע אוכלים מצה ב"ד אייר עם שחר, ולא לאחר בין הערביים. וקושיא חזרה למקומה). ומדוע אוכלים האידנא את המצה ב"ד אייר, כפי שהביא הכלי חמדה בפר' ואתחנן ס"ז ב שהקשה האבני נזר. ועוד, הלא איתא בירושלמי שהאוכל מצה בערב הפסח כבועל ארוסתו בבית חמיו. ויתכן ופליגי בהכי התוס' והשפת אמת. שכן התוס' בריש ערבי פסחים בדף צט: בד"ה 'ערב פסחים', כתבו: 'אי גרסינן ערבי ניחא, ואי גרסינן ערב, ה"ק ערב ששוחטין בו פסחים א"נ ערב פסח ראשון ושני'. כלומר, הוא דן אם הגירסא היא בלשון יחיד והכוונה דווקא לפסח ראשון או גם לפסח שני. אך השפת אמת שם סבר להתיר לאכול בערב פסח שני. וטעמו הוא: 'דאין לחוש אם לא יאכל בלילה לתיאבון, כיון דמצות פסח הוא לאכול על השובע. רק בפסח ראשון האיסור הוא

משום חיוב מצה דמצוה לאכול לתיאבון, אבל בפסח שני ליכא חיוב מצה מצד עצמו אלא בשביל הפסח וא"כ נאכל על השובע כמו הפסח'. הרי שבפסח ראשון מלבד חיוב אכילת מצה על הקרבן, ישנו חיוב אכילה עצמית ומחמת כן אסר לאכול מבעוד יום, ובפסח שני אין חיוב אכילת מצה אלא מפאת היותה נאכלת עם הפסח, ואין מניעה שיאכל מהמצה מבעוד יום.